

AMUDARYO TUMANI AHOLISINING LAQABLARIDA MILLIY-MADANIY
XUSUSIYATLARNING AKS ETISHI

Matnazarova Fazilat Mirza qizi

Qoraqalpoq DU O'zbek tilshunosligi kafedrasi magistranti

E-mail: matnazarovaf61@gmail.com

**ИНФОРМАЦИЯ О
СТАТЬЕ**

АННОТАЦИЯ:

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:

Received: 05.10.2026

Revised: 06.10.2026

Accepted: 07.10.2026

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА:**

*Amudaryo tumani, laqab,
sheva, antroponimika,
milliy-madaniy xususiyat,
kasb-hunar, tarixiy xotira,
etnolingvistika.*

Maqolada Amudaryo tumani o'zbek shevasida qo'llanadigan shaxs laqablarining milliy-madaniy mazmuni magistrlik dissertatsiyasida keltirilgan til materiallari asosida tahlil qilinadi. Laqablarning kasb-hunar, kundalik turmush, tarixiy xotira, urug'-qarindoshlik, joy nomlari, xalq og'zaki ijodi va shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq motivlari yoritiladi. "Beyoqch", "Kelli", "Qyloq", "Chertak", "Shor", "Vaysak", "Tappa" kabi misollar orqali laqablarning nafaqat shaxsni farqlash, balki mahalliy jamoa xotirasini saqlash vazifasi ham ko'rsatib beriladi.

KIRISH

Til xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va turmush tarzini aks ettiruvchi muhim vositadir. Ayniqsa, kishi nomlari bilan bog'liq birliklar jamiyatning ijtimoiy munosabatlari, qadriyatlari va madaniy xotirasi haqida ma'lumot beradi. Antroponimik birliklardan biri bo'lgan laqablar shaxsni rasmiy ism-sharifidan tashqari, muayyan belgi, kasb, odat, voqea yoki ijtimoiy aloqaga ko'ra nomlash uchun xizmat qiladi. Laqablar ko'pincha og'zaki muloqotda qo'llanadi va ma'lum hudud yoki jamoa doirasida tushunarli bo'ladi.

Amudaryo tumani o'zbek shevasida laqablarning faol qo'llanishi, ularning ayrim hollarda ism bilan birga aytilishi va hatto joy nomlari shakllanishiga ta'sir ko'rsatishi bilan e'tiborga molik. "O'zbek laqablarining tarixiy-lisoniy tadqiqi (Amudaryo tumani misolida)" nomli magistrlik dissertatsiyamda keltirilgan materiallar laqablarning turli tarixiy, kasbiy, geografik va maishiy omillar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Ushbu maqolaning maqsadi ana shu materiallar asosida laqablarda aks etgan milliy-madaniy xususiyatlarni tavsiflashdan iborat.

Tadqiqot materiali sifatida dissertatsiyada qayd etilgan Amudaryo tumani laqablari va ularning izohlari olindi. Tahlilda tavsifiy hamda semantik-guruhlash usullaridan foydalanildi. Misollar manbadagi izohlarga tayangan holda yoritildi; laqablarning ayrim

izohlari mahalliy rivoyat yoki ma'lumot beruvchilar hikoyasi ekanligi alohida e'tiborga olindi.

1. LAQABLAR — HUDUDIY XOTIRA VA NOMLASH VOSITASI

Laqab shaxsga atrofdagilar tomonidan beriladigan norasmiy nom bo'lib, u kishini tanitish va bir xil ismli insonlarni farqlash vazifasini bajaradi. Amudaryo tumani materiallarida laqablar ko'pincha ism bilan birga qo'llanishi qayd etilgan. Bunday qo'llanish mahalliy jamoada shaxsni tez tanib olish ehtiyoji bilan bog'liq. Laqabning ma'nosi esa har doim ham uning lug'aviy ma'nosi bilan cheklanmaydi: u muayyan voqea, kasb, ajdod yoki mahalliy hikoya bilan bog'lanishi mumkin.

Laqablar hududiy xotirani saqlovchi birlik sifatida ham ahamiyatlidir. Masalan, "Bəyoqchi" laqabi Xitoy OFY bilan bog'liq rivoyatda eski aravasining g'ildiraklarini muntazam qizil rangga bo'yab yurgan kishiga berilgan. Keyinchalik bu laqab bilan bog'liq holda "Bo'yoqchi ovul" nomi ham shakllangani qayd etiladi. Bu misolda oddiy maishiy odat shaxs nomiga, shaxs nomi esa joyni atashga asos bo'lgan. Demak, laqab ayrim vaziyatlarda antroponimik birlik doirasidan chiqib, mahalliy toponimik xotira bilan tutashadi.

2. KASB-HUNAR VA MEHNAT MADANIYATI BILAN BOG'LIQ LAQABLAR

Amudaryo tumani laqablarining muhim qatlamini kasb, hunar va kundalik mehnat faoliyatiga ishora qiluvchi nomlar tashkil etadi. "Bəg'bən" (bog'bon) laqabi bog'dorchilik bilan shug'ullanuvchi kishiga nisbatan qo'llangan. "Kən" laqabi terini pishirish va charm tayyorlash bilan shug'ullangan kishilar nomiga qo'shilgan. "Kychən" esa eshak bo'yniga taqiladigan bo'yinturuqni yasaydigan odamga berilgan. "Siniqchi" singan-chiqqanlarni tuzatuvchi tabibga nisbatan ishlatilgan. Bu birliklar hudud aholisining an'anaviy mehnat turlari va hunarmandchilik tajribasini til xotirasida saqlab qoladi.

"Təppə" laqabi temirchilik jarayoni bilan bog'liq. Dissertatsiyada u temirchilikda olov so'nib qolmasligi uchun oyoq bilan bosib ishlatiladigan moslamani harakatga keltiruvchi kishiga nisbatan qo'llangani izohlanadi. "Altinchi" esa tilla taqinchoqlarni olib-sotadigan odamga berilgan nom sifatida qayd etilgan. "Bəyoqchi" laqabi ham maishiy buyum va arava bilan bog'liq faoliyatni eslatadi. Bunday misollar kasb-hunar laqablarida mehnat quroli, mahsulot yoki ish jarayoni nomlash uchun asos bo'lishini ko'rsatadi.

Kasbga asoslangan laqablar faqat shaxsning mashg'ulotini ko'rsatib qolmay, uning mahalliy jamoa hayotidagi o'rnini ham belgilaydi. Ular orqali bog'dorchilik, charm tayyorlash, temirchilik, savdo va xalq tabobati kabi faoliyatlarning kundalik hayotdagi ahamiyatini kuzatish mumkin.

3. TURMUSH TARZI, MAISHIY BUYUMLAR VA TABIAT BILAN BOG'LIQ LAQABLAR

Laqablarning ayrimlari inson yashagan muhit, uy-joy atrofidagi tabiiy obyektlar yoki kundalik foydalanilgan buyumlar asosida yuzaga kelgan. "Ko'lli" laqabi uyining oldida ko'l bo'lgan kishiga berilgani, keyinchalik esa uning farzandlari ham shu laqab bilan atalganligi

qayd etiladi. Bu holatda tabiiy-geografik belgi avval shaxsni, keyin esa avlodni tanituvchi nomga aylangan. Laqabning avlodlarga o'tishi oilaviy xotira va mahalliy tanishlik an'analari tilda mustahkamlanishiga misol bo'la oladi.

“Sher” laqabi sho'rloq yerga ko'chib borib, uni obod qilgan kishiga nisbatan qo'llangan. Ushbu nomda yerning tabiiy xususiyati va insonning mehnati birlashadi: sho'r tuproqli joyni o'zlashtirish voqeasi shaxsni tanituvchi belgiga aylangan. “Lengar” laqabi esa kemani to'xtatishga xizmat qiluvchi moslama nomi bilan bog'langan bo'lib, dissertatsiyada u kishining tenglikni saqlashi bilan izohlanadi. Bunday nomlarda buyumning xususiyati bilan inson fe'l-atvori o'rtasida o'xshatish munosabati yuzaga keladi.

Maishiy hayot bilan bog'liq laqablar mahalliy turmushning mayda, ammo esda qolarli tafsilotlarini aks ettiradi. Ular orqali odamlarning qanday buyumlardan foydalangani, qanday ishlarni bajargani, qaysi tabiiy sharoitda yashagani va bu belgilar jamoa xotirasida qanday saqlangani haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

4. TARIXIY XOTIRA, URUG'-QARINDOSHLIK VA JOY NOMLARI

Amudaryo tumani laqablarida tarixiy xotira va jamoaviy mansublik bilan bog'liq qatlam ham mavjud. “Quloq” laqabi haqidagi rivoyatda Bobojon ismli kishining Xiva xonligi davrida vazir bo'lgani va xonga odamlar haqidagi xabarlarini yetkazib turgani sababli “quloq” deb atalganligi bayon qilinadi. Keyinchalik laqab avlodlar davomida saqlanib, shu kishilar yashagan hudud “Quloq ovul” nomi bilan atalgan. Bu misol laqabning avlod nomi va joy nomiga aylanish jarayonini ko'rsatadi. Mazkur izoh dissertatsiyada keltirilgan mahalliy rivoyat sifatida qaralishi lozim.

“Mochoy” laqabi ham sulolaviy xususiyatga ega ekani qayd etiladi: bir oilaning ko'plab farzandlari bir hududda yashagani sababli joy “Mochoy ovul” deb atalgan. “Kerid” laqabi esa qozoqlarning kerid urug'i bilan bog'liq etnik-tarixiy ma'lumot asosida izohlanadi; vaqt o'tishi bilan nomning talaffuzi o'zgarib, joy nomi va ayrim kishilar laqabida saqlangan. “Təmg'əli” laqabi ham qozoq urug'i nomi bilan bog'lanadi. Bunday misollar hududda turli etnik guruhlar, urug'-qarindoshlik aloqalari va ko'chib kelish jarayonlari mahalliy nomlash tizimiga ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi.

Laqablar asosida joy nomlarining shakllanishi antroponimika va toponimika o'rtasidagi aloqani namoyon qiladi. Bir kishiga berilgan nom avval oila yoki avlodni, keyinchalik esa ular yashagan makonni atash uchun ishlatilishi mumkin. Shu tariqa laqablar hududning tarixiy xotirasini og'zaki tarzda avloddan avlodga yetkazuvchi vositaga aylanadi.

5. XALQ OG'ZAKI IJODI, NUTQ MADANIYATI VA SHAXSIY FAZILATLAR

Ayrim laqablar xalq og'zaki ijodi, musiqiy-ma'rifiy faoliyat va nutq qobiliyati bilan bog'liq. “Chərtək” laqabi qissaxonlik va baxshichilik an'analari bilan izohlanadi: dissertatsiyadagi ma'lumotga ko'ra, Yoqub ismli kishi cholg'u asbobini mahorat bilan chalganligi sababli shu nom bilan atalgan. Bu misol kechki yig'inlarda qissa aytish, doston kuylash va musiqa ijro etish kabi an'anaviy mashg'ulotlarning mahalliy hayotdagi o'rnini ko'rsatadi.

“Vəysək” laqabi odatda ko‘p gapiradigan kishiga nisbatan tushunilishi mumkin bo‘lsa-da, Amudaryo materialida u dostonlarni ko‘p bilgani, ma’lumotga boyligi va notiqiligi sabab berilgani ta’kidlanadi. Demak, laqabning lug‘aviy ma’nosi bilan mahalliy motivi doimo bir xil bo‘larmaydi. “Shoir” laqabi esa qofiyali so‘zlash, savollarga qofiya bilan javob qaytarish odati bilan bog‘langan. Ushbu misollar so‘zga chechanlik, xotira, dostonchilik va badiiy nutqning mahalliy jamoa tomonidan e’tirof etilganini ko‘rsatadi.

“Tosh” laqabi bir hududda fikrida qat’iy turadigan kishiga nisbatan, boshqa joyda esa ziqnalik yoki chiqimga qattiqlik ma’nosida qo‘llanishi qayd etilgan. “Тынқыл” chaqqonlik va uddaburonlik bilan, “Dev” esa ayrim holatlarda jussasi kichik kishiga nisbatan teskari, kinoyaviy ma’noda ishlatilgan. Bu birliklar laqabning ma’nosi mahalliy nutqiy vaziyat va jamoaviy bahoga qarab o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, ayrim laqablar insonning tashqi ko‘rinishi yoki sog‘lig‘i bilan bog‘liq bo‘lib, salbiy yoki kamsituvchi mazmun kasb etishi mumkin. Bunday birliklarni ilmiy tahlil qilishda ularni oddiy hazil sifatida talqin qilmaslik, laqab egasining sha’ni va shaxsiy daxlsizligini e’tiborga olish lozim. Maqolada misollarni keltirishdan maqsad kamsitishni takrorlash emas, balki nomlash motivi va til-madaniyat aloqasini xolis tushuntirishdir.

XULOSA

Amudaryo tumani o‘zbek shevasidagi laqablar xalqning kundalik hayoti, mehnat faoliyati, tarixiy xotirasi va mahalliy madaniy tajribasini o‘zida aks ettiruvchi muhim lisoniy birliklardir. Dissertatsiyada keltirilgan materiallar laqablarning kasb-hunar, maishiy buyum, tabiiy muhit, urug‘-qarindoshlik, tarixiy voqea va shaxsiy fazilatlar asosida shakllanishini ko‘rsatadi.

“Bag‘ban”, “Kən”, “Kychən”, “Təppə” kabi laqablar an’anaviy mehnat va hunarmandchilikni; “Kəllы” va “Shər” turmush muhiti hamda yer bilan bog‘liq tajribani; “Qyloq”, “Məchəy”, “Kəryd” va “Təmg‘əly” tarixiy xotira, avlod va etnik mansublikni; “Chertək”, “Vəysək” va “Shəyr” esa xalq og‘zaki ijodi hamda nutq madaniyatini yoritadi. Ayrim laqablarning ovul yoki avlod nomiga aylanishi antroponimik birliklarning hududiy xotira bilan uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, Amudaryo tumani laqablarini milliy-madaniy jihatdan o‘rganish nafaqat sheva leksikasini boyitadi, balki mahalliy urf-odatlar, mehnat ko‘nikmalari, jamoaviy munosabatlar va tarixiy rivoyatlarni hujjatlashtirishga ham xizmat qiladi. Kelgusida laqablarning qo‘llanish doirasi, avlodlararo uzatilishi va yoshlar nutqidagi o‘zgarishlarini dala materiallari asosida qiyosiy o‘rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Matnazarova F.M. O‘zbek laqablarining tarixiy-lisoniy tadqiqi (Amudaryo tumani misolida): magistrlik dissertatsiyasi. — Nukus, 2023.
2. Begmatov E. O‘zbek tili antroponimikasi. — Toshkent: Fan, 2013.

3. Begmatov E., O'lukov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. — Namangan, 2006.
4. Ishayev A. O'zbek dialektal leksikografiyasi. — Toshkent: Fan, 1990.
5. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. — Toshkent: Ma'naviyat, 2013.